

'אלא בתחלה היו קורין אותה לשכת בלוטי ומתוך שנותנין עליו ממון לכהונה ומחליפין אותה כל שנים עשר חדש... את הכהונה הגדולה. לכך כינו את הכהנים הגדולים על שם 'פרהדרין' הללו שמתחלפים משנה לשנה על ידי המלך, ולכן לשכתם נקראת 'לשכת פרהדרין' (עפ"י רש"י [וע' פירוש רבנו יהונתן]).

ורש"י פירש 'מחליפין אותה' – את הלשכה. וע"ע חרושים ובאורים; שו"ת דובב מישרים ח"א קלא, ב.

ומתוך שנותנין עליו ממון לכהונה ומחליפין אותה כל שנים עשר חודש... ואם תאמר הלא יודע אדם בנפשו אם ראוי הוא אם לא, ומדוע יתן דמים ויסכן עצמו? ויש לפרש שהיו נותנים ממון למלך כדי שיהיה הכהן הגדול צדוקי [ומסתיר עצמו ואינו מגלה הדבר], וכפי דעתם המוטעית של הצדוקים כך הוא סדר העבודה האמיתי שהמקום חפץ בו (בן יהוידע).

דף ט

'מעשר ראשון ומעשר עני נמי לא, המוציא מחברו עליו הראיה'. ע' ר"ן נדרים ז. (בדין ספק מתנות עניים); חרושי הגרנ"ט נדרים ג; אבי עזרי מתנות עניים ד, ט.

– על קושית הראשונים מדוע לא אמרו גם לענין תרומת מעשר 'המוציא מחברו עליו הראיה' להיפטר מנתינתה לכהן בחנם, ויוכל למוכרה לכהנים – ע' במובא בסוטה מח ובחולין קלא.

'אלא מעשר שני נפרשו ונסקו וניכלוהו בירושלם? אמר עולא: מתוך שפרהדרין הללו חובטין אותן כל י"ב חדש... לא אטרחינהו רבנן'. וכיון שפטרם חכמים מלהעלות פירותיהם לירושלם, פטרם לגמרי ולא הטריחום כלל, אף לא לפדותם בשוה פרוטה – כדי שלא יהא פקפוק בדבר, ושמא לא יטרוהו לפדות אפילו בשוה פרוטה (ריטב"א).

לפי מה שפירשו התוס' על פי הירושלמי שמדובר בנחתומים המוכרים לחבר, לכאורה יש טעם פשוט שלא חייבם לפדות בשוה פרוטה, שהרי עדיף שהלוקח יפדם בשוויים כדין שלכתחילה.

'יראת ה' תוסיף ימים זה מקדש ראשון... ושנות רשעים תקצרנה זה מקדש שני...'. דרשו מקרא זה על המקדש שתכונתו היא להוסיף ימים לעובדים בו ביראת ה', ולקצר ימים לרשעים העובדים בו (עפ"י שפת אמת. עע"ש).

על תוספת / קיצור ימים מקיצבת ימיו של אדם – ע' בשו"ת רשב"ש קצה; חרושי אגדות מהרש"א.

'זה מקדש ראשון שעמד ארבע מאות ועשר שנים...'. רמז: וקראתם דרור בארץ. 'דרור' בגימטריא 410.

'זה מקדש שני שעמד ארבע מאות ועשרים שנה...'. ונתתי משכני בתוכם. 'משכני' בגימטריא 420. (עפ"י בעל הטורים ויקרא כה, כו, י).

עוד על שנות בנין הבית הראשון, ע' רש"י ורד"ק מלכים–ב יד; הקדמת פירוש האברבנאל למלכים; עשרה מאמרות מאמר המדות ג; מאור עינים ל.

‘זה מקדש ראשון... ולא שמשו בו אלא י”ח כהנים גדולים’. התוס’ עמדו על מנין זה [וע”ע בהגהות ריעב”ץ שפת אמת וחדושי הנצי”ב מה שהקשו על דברי התוס’]. וריב”א ור”ת (בספר הישר ש”ד) גרסו ‘שמונה כהנים גדולים’. ובמשך חכמה (פינחס כז, כא) הראה על פי סדר עולם מי היו אותם שמונה עשר כהנים גדולים שמשו בבית ראשון.

‘ע”ב) טובה צפורן של ראשונים מכריסן (כצ”ל) של אחרונים’. משל הוא בבהמה; הצפורן היא החלק הקשה ביותר ואינה ראויה לכלום, ואילו הכרס הוא החלק הרך ביותר. כן הסכל שבראשונים טוב יותר מהחשוב באחרונים (מהרש”א). וכן לענין הגודל; הקטן שבראשונים כצפורן גדול הוא מהגדול שבאחרונים, וכענין קטני עבה ממתני אבי’ דה”ב י’.

‘אמר ליה: אל-הא סנינא לכו...’. פירוש, בשבועה שאני שונא לכם בני בבל, לפי שנשאתם שם בימי עזרא (רבנו אליקים).

גרס שם **‘בא-להא’.** אך גם לגרסתנו מתפרש כן שהרי ‘סנינא’ היינו ‘שונאים אנו’. וכן מבואר בתוס’ מנחות (ק. ד”ה ששונאין). וגרסו א’-להא דישאל’.

ומצינו כזאת בכמה מקומות, לשונות שבועה בפי החכמים, כמו “הא”ם אמר רב...”. וכיו”ב מצינו בספרי ראשונים ואחרונים (ע’ במצוין ביוסף דעת תמורה ג). וזו לשון החזו”א באגרת (ח”א קצג) אודות הזכרת שבועה וכד’: ‘... דברים כאלו נתחנכנו לחשבם לחמורות שבתמורות (כמבואר באגרת הגר”א ז”ל) מלבד שנהגו להחמיר בשבועת אמת כמבואר בתשובת חתם סופר, עוד יוצא מדיבור בנחת שנאה לחכמים, וגם הוא הערה להרגש בדברים של מה בכך... ואף שמצינו כן בגמ’ ובראשונים, אין אנו רגילים למילף לעשות כן גם אנו כמו שאין למדים מר”א שאמר לר”ע פסחים ס”ט א’ חגיגה ג’ ב’ וכיו”ב ואין למדין הלכה מפי מעשה, הם הכשירו ידעו מאיזה טעם הכשירו והיו צריכים למגדר מלתא, וכן הראב”ד ז”ל היה צריך שלא יקבעו הלכה כדעת הר”מ כעין הלכה של הגמ’ שאסור להרהר ולחלוק, או כיו”ב דברים עלומים מאתנו...’.

‘אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא, נמשלתם ככסף שאין רקב שולט בו’. רצה לומר, אם זכו ועלו כולם היתה הגאולה שלמה ולא היה נחרב הבית שוב, אלא שגרם החטא [שנשאו נשים נכריות. ע’ זוהר ח”ב ז.]. וחזר הקלקול למקומו [ע’ ברכות ד.]. [עפ”י מחשבות חרוץ עמ’ 118. והביא כן מהירושלמי. וכן מפורש כאן בפירוש רבנו אליקים. וכ”כ בשפת אמת ושילב זאת עם פרש”י]. על הסיבות שלא עלו – ע’ שיר השירים ה, א ‘פשטתי את כותנתי...’; דרשות בית ישי ח”ב נג (מהדר”ק עמ’ שס).

‘זמה רבי אלעזר דמרא דארעא דישראל הוה ולא הוה משתעי ריש לקיש בהדיה, דמאן דמשתעי ריש לקיש בהדיה בשוק יהבו ליה עיסקא בלא סהדי, בהדי רבה בר בר חנה משתעי?’. הן לא יעלה על הדעת שריש לקיש נמנע מלדבר עם רבי אלעזר חברו הגדול משום שלא היה בעיניו נאמן דיו לעשות עמו עסק ללא עדים.

אלא לפי שאסרו חכמים להלוות לחברו שלא בעדים שמא ישכח הלה מההלוואה ויכפור בה, ונמצא זה מכשילו. והדגישו (בבבא מציעא עה:): לאסור בייחוד לתלמיד חכם הואיל וטרוד בגירסתו ועלול לשכוח. וריש לקיש עצמו (שם) אמר שהעושה כן גורם קללה לעצמו שנאמר **תאלמנה שפתי שקר הדברות על צדיק עתק.** לכן נמנע ריש לקיש מלדבר בשוק עם רבי אלעזר [שאותו נקטו כדוגמא לשקיעות בתורה עד כדי שכחת עניני העולם, כמו שאמרו באהבתה תשגה תמיד – זה רבי אלעזר בן פדת שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של צפורי וסדינו מוטל בשוק העליון] – כי אדם הרואהו מדבר עמו בשוק היה מחזיקו בצדק לאיש אמונים שאפשר להקפיד אצלו ולהלוותו, והוא שטרוד ונמשך בגרסתו,

יכול לשכוח ולומר לו באמונה איני יודע אם נתחייבתי לך, ועלול המפקיד / המלוה לדבר על צדיק עתק. ואם במרא דישאל כך, ודאי כך גם בבני הגולה, אנשי 'לב רגז' (ע' נדרים כב), ודאי יש חשש פן יצא הדבר מלבם. ולכן נזהר ריש לקיש מלדבר עם חבריו בשוק כדי שלא יפקידו בידם ללא עדים (עפ"י 'עוללות' לר"ר מרגליות ג).

ובכמה מקומות ראינו מידת תקפו והקפדתו על האמת של ריש לקיש – ע' בסנהדרין כד. כו. ומגילה כח: ואפשר לראות כעין זה בדעת ריש לקיש בסנהדרין ל. שיש לדיינים גלות 'פלוני ופלוני מזכין ופלוני מחייב' משום מחזי כשיקרא ואין להעלים את קיומם של שתי הדעות, ולא חש לסברת ריו"ח לחוש משום 'הולך רכיל מגלה סוד' ע"ש – שאין לשאת פנים כלל ולעמעם במשהו את האמת. ובוה יש גם לראות שיטתו במכות ה: 'החזקה זו' להביא עדי שקר. וכן שם הקפיד על ר' אלעזר שהיה נראה שאומרה מעצמו ולא פרש שריו"ח אמרו. וע' גם במעשה שבירושלמי רפ"ג דהוריות, שלא נמנע ריש לקיש מאמירת הלכה שפגעה בכבוד הנשיא. וע' ברש"י מעילה ז: לפי גרסה אחת קראו ריו"ח לריש לקיש 'דייקא' – אפשר על שם מידה זו (וראה עוד בשערי דעת ח"א – שמוש תלמידי חכמים, עמ' 75).

'ככתבם וכלשונם'

'מתוך ששהו את קניניהן מיהא מעלה עליהן הכתוב כאילו שכבום'.
'... ושמואל שקול כנגד משה ואהרן כמו שאמרו ז"ל כי הוא התחלת התפשטות בנבואה וינק משניהם, ודבר זה רק על ידי שלימות קדושת הברית שהוא קדושת הירכין.
ועל כן ראשית התגלות הנבואה לו היה בעונש בני עלי שנאמר עליהם 'אשר ישכבון' וגו' ואמרו ז"ל מתוך ששהו את קניניהם כו', ונ"ל הכוונה דעל ידי זה מידי הרהור לא יצאו, שאף על פי שהם היו נקיים מצד עצמם, מתוך הרהור בנשים (נ"ל שצ"ל: 'הנשים' או 'שבנשים') שהם גרמו להרהורים, על ידי זה נכנס ההרהור גם בלבם ובאו לידי טומאה בלילה כי בא החלום מהרהורי דיומא, וזהו אשר ישכבון וגו' היינו בחלום ואע"פ שלא חטאו בפועל. ואף על 'ונשמרתם מכל דבר רע' – שלא יהרהר אדם ביום ויבוא לידי טומאה בלילה' לא עברו בשאט נפש, כי העיקר שלא יביא עצמו לידי הרהור וכמו שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' אבל כניסת ההרהור בלב מעצמו על זה לא שייכת האזהרה רק שצריך לדחותו מלבו ושלא לתור אחריו, והם מסתמא גם כן דחו ההרהורים מלבם, רק חטאם היה על ידי ששיהו כו' דע"ז גרמו לכניסת ההרהורים, וזה כפי הנראה חטא קל ואין ראוי לעונש חמור כל כך, (אך) לפי שאז התחיל להופיע התפשטות אור הנבואה שהיו צריכים לשלימות קדושת הברית, הזמן גרמא להחשיב זה לחטא חמור, כי חומר כל חטא הוא כפי הזמן והמקום והנפש... כמו...
ושמואל שהוא רבן של הנביאים, דעל כן היה בתכלית שלימות הקדושה הזו, ע"כ ראשית נבואתו היתה התגלות ריחוק בני עלי שהוא תכלית ההרחקה מפגם הברית... (מתוך פוקד עקרים ד עמ' 28).

ע"ע רס"י לילה כד. (עוד בענין השתנות חומרת החטא ביחס לסביבה וכד' – ע' משך חכמה אחרי טזא).
עוד בענין מעשי בני עלי – ע' אריכות רבה בשו"ת עמודי אור קב.

(ע"ב) 'שאל בנשים המקשטות עצמן אך ורק כאשר יוצאות חוצה ולא בביתם, האם זה נכון? ודעת כב' מעלתו שזו בגדר פריצות; –

הנה הכל תלוי בכוונות הלב ובצורה שהן עושות, דאף על גב דעיקר קשוט נגד בעלה – עיין שבת סד: כדי שלא תתגנה על בעלה...

ולאידך גיסא אם מקשטת עצמה ביותר ובאופן המושך העין בצאתה לחוץ, הלא זה היה עוון בנות ירושלים בשעת החורבן כמבואר בש"ס שבת סב: – מקום שהיו מתבשמות נעשה נמקים, מקום שהיו מתקשטות נעשה קרחים וכו', יעו"ש.

איברא הרבה נהגו שבבית לא מקפידות כל כך על זה וגם הבעל אינו מקפיד, מה שאין כן כשיוצאות שאינן רוצות להתבזות, שמקשטות באופן ממוצע להיותה מכובדת – הנה זה דרך העולם ואין בידינו למחות. אבל אלו שמקשטות במיני תכשיטים הרבה בהפרזה יתרה עד שמושכת עליה עין ראה, לא דוקא של פריצות אלא של קנאת רעותה, וקנאת אומות העולם בבחינת 'למה תתראו' – ודאי איסורא קעבדי וכמה דברים רעים באים מזה, ועיין... ואין להאריך בפשוט' (שו"ת שבת הלוי ח"ה לגב).

עוד בענין ריבוי תכשיטים – ע' של"ה ר; שבת הלוי ח"ו לג.

מקדש שני שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב – מפני שהיתה בו שנאת חנם...'

'... והנה 'המעריך' הורו והוגו עצה להיות נשמר מדור זה – להיפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט. במטותא מן 'המעריך' עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה; הן בשעה שהיינו בארץ הקדש וברשותנו כמעט, בבית שני, נעתם (הוא מלשון הכתוב בישעי' ט, יח. הגרמ"מ שליט"א) ארץ וחרב הבית וגלה ישראל בסיבת מחלוקת הפרושים עם הצדוקים, וגם הסב מחמת שנאת חנם הרבה שפיכות דמים גם מה שאינו מן הדין, היינו בשעה שראה פרוש שאחד מיקל באיזה דבר, אע"ג שלא היה צדוקי כלל אלא עשה עבירה מכל מקום מחמת שנאת חנם היה שופטו לצדוקי שמורידין אותו, ומזה נתרבה ש"ד בהיתר ולשם מצוה בטעות, וכבר רמז על זה בתורה... וכל זה אינו רחוק מן הדעת להגיע ח"ו בעת כזאת גם כן אשר על פי ראות עיני אחד ממחזיקי הדת ידמה שפלוני אינו מתנהג על פי דרכו בעבודת ה' וישפטנו למינות ויתרחק ממנו ויהיו רודפים זה את זה בדמיון כוזב ח"ו ושחת כל עם ה' חלילה;

– זהו אפילו אם היינו בארצנו וברשותנו. ומכל שכן בשעה שאנו כבושים בגולה ושה פזורה ישראל בין אומות העולם ואנו נמשלים בגולה כעפר הארץ... ואין תקנה לגוש עפר בשטף מים רבים אם לא שנעשה מן העפר אבן מוצק, אז אפילו נהר שוטף אינו מגלגלו אלא ממקום למקום אבל אינו מאבדו לגמרי, כך ישראל בעמים אין להם תקנה אלא להיות אבן ישראל, היינו שיהיו מחוברים באגודה אחת אז אין אומה ולשון יכולים לאבדם, והאיך נאמר להפרד איש מרעהו ויבאו אומות העולם ושטפנו מעט מעט ח"ו...

אלא אם באנו לחזק את הדת בקרבנו ושלא ירף בלבנו ובלב בנינו, עלינו להתבונן מדורות הראשונים כדכתיב מוקנים אתבונן. והנה בשעה שראה יחזקיהו המלך הצדיק שנתרופפו עמודי ויסודי הדת בימי אחז, מה עשה – נעץ חרב בבית המדרש ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב. ואף על גב דאם כן יהיה הלימוד שלא לשמה ממש, היינו שלא לשם מצות תלמוד תורה ומכל שכן שלא באהבת ה' אלא כדי שלא יהרגו, מכל מקום זה הפרט החזיק את הדת על צד היותר טוב ומועיל כידוע...

מכל זה למדנו לפנינו מחזיקי הדת, שעלינו להתחזק לעשות כל עצות בקרבנו לעסוק בתורה

בבתי מדרשים, וגם לפני בחורי ישראל יעשו בכל עיר שילמדו כל הבחורים הן עשירים הן עניים בקיבוץ דוקא, ויתעסקו בזה הרב וראשי הקהילה שיהיו המלמדים גדולי תורה. וגם אם מוכרחים על פי המלכות ללמוד לימודי חול, יהא בהשגחה מהרב וראשי ישראל שיהא המורה ירא אלקים, וזה אי אפשר אם יהיה כל אחד דואג לבניו ואין בידו לברור איזה מורה הגון ומחזיק הדת, על כן הוא מבריא את בנו מלמודי חול בעל כרחו וזה גורם שהבן בועט בהוריו והולך בדרך עקלקלות כדי להשיג לימודי חול – אבל אם יהיה הדבר מוטל על הציבור וראשי הקהל, לא יהיו מברחים את בניהם לגמרי מלמודי חול אבל יהא ההשגחה על פי המורה אשר יבחרו שלא יסורו מדרך התורה וגם יהיו מפנים שעות מרווחים לעסק התורה וזה וזה יתקיים בידם. האף שאין לקוות שיצאו מלימודם בשעות כאלה להוראה, באשר זה דרכה של תורה שאין עמלה ותכליתה מתקיים אלא במי שמפנה כל ראשו בה, ונפש עמל בה עמלה לו לסייעהו לזכות בה, ואי אפשר להיות גדול בתורה בשעה שעוסק בדברים אחרים. וכל גדולי תורה שהמה גם חכמים בלימודי חול אינו אלא שנתעסקו בלימוד חול קודם ששקעו ראשם בתורה או אחרי שכבר נתגדלו בתורה, אבל ביחד אי אפשר להגיע לתכלית הלימוד – מכל מקום אפילו לא יגיעו לתכלית ההוראה הוא יקר מאד עסק התורה באיזה שעות ומביא לידי יראת ה'.

ועסק התורה בקבוץ בעלי בתים יהא גורם למעט מחלוקת בישראל ולהרבות מחזיקי הדת... הכלל, אם באמת ובתמים אנו באים להחזיק הדת, אין עצה כי אם לעשות מעסק לימוד התורה עיקר בלי שום נפקא מינה אם הוא לשמה או שלא לשמה, וזה אינו אלא מסור ללב וידוע להקב"ה אין להצליח את הלומד, אבל לנו אין לדעת ולחשוב בזה מאומה, ובזה האופן ירבו לומדי התורה כהנה וכהנה וגם המתחכמים יכירו כי קיום התלמוד היא לנו לחומה' (מתוך שו"ת

משיב דבר להנצי"ב ז"ל ח"ב מד – מאמר 'על ימין ושמאל').

על פי דבריו יש לפרש 'אחרונים לא נתגלה עונם' – אף להם עצמם לא נתגלה, שהיו סבורים שכל מעשיהם לשם שמים, אף שנאתם זה לזה. וכיון שלא השכילו להיווכח ברוע מעשיהם, לא הועיל להם העונש לשוב מדרכם ועדיין עומד בחרבנו. וכן כתב הנצי"ב בחדושיו כאן.

'לב רע מושרש בכח הקנאה; אם מצד 'גם לי גם לך לא יהיה' או מצד 'לי ולא לך', היינו השאיפה למשול על חברו. והיינו שנאת חנם שהחריבה בית המקדש; כי לרצון שלא יהיה טוב לחברו אין סיבה אמיתית כלל והוא חנם ממש.

הרי אמרו ז"ל שבית ראשון נחרב משום עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים, ובית שני שהיו עוסקין בתורה ובמצוות ובגמילות חסדים, חרב משום שנאת חנם. וביאר מהר"ל שבית ראשון נתקיים בזכות האבות, וכשנכשלו בשלש עבירות אלו נתבטלו אצלם מדות האבות וממילא נחרב בית המקדש, אבל בבית שני הרי בטל יצרא דעבודה זרה, ויצר הרע דגילוי עריות נתמעט (כמבואר להלן ס"ט), וממילא גם יצר הרע של שפיכות דמים נצטמצם בעיקר באביזריהו דשפיכת דמים – שנאת חנם, שהיא ממדות הממשלה והקנאה שורשי הרציחה. ומהר"ל מבאר שבית שני נתקיים בזכות האחדות של כלל ישראל, וכיון שבטלה האחדות על ידי שנאת חנם – נחרב. ואמרו ז"ל 'טובה צפורנן של ראשונים מכריסן של אחרונים... בירה תוכיח שחזרה לראשונים ולא חזרה לאחרונים' – הרי ששנאת חנם גרועה, כי לב רע גרוע מהכל'.

(מתוך מכתב מאלהו ח"ד עמ' 4)

'בהתבונן בדרכי התורה נראה כי במצות מעשיות כמו עבודת גלולים ועריות יש כרת וסקילה ושאר מיתות ומלקות, לא כן בנמוסיות ומדות כמו מחלוקת לשון הרע רכילות גזל – אין מלקות, דהוי לאו הניתן לתשלומין או דהוי לאו שאין בו מעשה. אולם זה דוקא ביחיד העושה, אבל אם הציבור נשחתין – בזה מצאנו להיפך... שאם הציבור נשחתין בעבודת גלולים ועריות על זה נאמר השכן אתם בתוך טומאתם אבל בנמוסיות ומדות לשון הרע ומחלוקת – על זה כתוב רומה על השמים אלקים... כביכול סלק שכינתך מהם.

וגדולה מזו אמרו שבמקדש ראשון היו עו"ג עריות כו' ובמקדש שני היו עוסקין בתורה ובמצוות כו' מפני שנאת חנם. ושם שאלו מי הם גדולים – תנו עיניכם בבירה שחזרה לראשונים כו'. הרי דאם הציבור נשחתין במדות גרוע יותר מאם נשחתין במצוות... ולכן על חלול שבת בעוונותינו הרבים שנתפשט, אזי יכולים לקוות כי יאחר להם כי הם צבור, ואף בעבודת גלולים אמרו בספרי והנפש – ונכרתה שאין הציבור נכרתין, אבל כיון שפרצו בנמוסיות הולכים בחרבות וחצים לחמוס ולגזול ונשחתו במדות, כי המה כחייתו טרף – אז נקום ינקם ד' ולא יאחר, כי איך נחשוב להם, אם ביחידים – הלא על מצות הן נכרתין, ואם כצבור – הלא על נמוסיות הן יתמו... ולכן מצאנו שעל העגל שהיה החטא בע"ז, מחל הקב"ה להם ונתרצה להם, אבל על מרגלים שהיה לשון הרע וכפיות טובה, לא מחל להם ונגזר במדבר הזה יתמו...!

(מתוך משך חכמה בשלח כד)

עוד על ענין שנאת חנם, סיבותיה ותיקוניה – ע' של"ה שער האותיות ב; שם משמואל פר' תבוא תר"ע; חכמה ומוסר ח"א צו וח"ב קסא; דעת חכמה ומוסר ח"א עו וח"ב ו; עלי שור ח"ב עמ' תקח; דרשות בית ישי טז הערה י (מהדרו' תשס"ד עמ' קלו).

'ראשונים שנתגלה עונם נתגלה קצם, אחרונים שלא נתגלה עונם לא נתגלה קצם' –
 'מצאנו בדברי הגר"א ז"ל (ע' אבן שלמה גג): 'ראשונים נתגלה עונם נתגלה קצם... מעשיהם הטובים טמונים ועונותיהם גלויים, כי לבם היה טוב; ואחרונים להיפך, ורחמנא לבא בעי'. ונראה לפרש: הנה על פי נסיונו אנו, רואים אנו בעצמנו ששכלנו מקיף הרבה מאד מגדלות הבורא ומחיובי האדם וכו', עד שאם היו כל ידיעותינו הרחבות יוצאות לפועל בודאי היינו נעשים צדיקים גמורים, חדורים יראת ה' ואהבתו ודבקים בו לגמרי, אבל למעשה הרינו רואים שאין אנו צדיקים גמורים; הרי ודאי שיש 'טמטום הלב' שחוסם בפני הידיעות שלא תכנסנה ללב לפעול שם על שרשי המעשה. ועל כן כשהיצר מתעורר לחטא, נקל לו לטשטש ולהכהות את ידיעותינו ולגרום לנו שנעלים עין מהם ונטעה את עצמנו שאין חטא זה כל כך רע, אינו מתנגד לגמרי למה שידוע לנו לטוב וכו'. וכיון שהסיתנו כך לעבור כבר פעם או שתיים, הנה כבר נעשה לנו כהיתר גמור ושוב אינו בניגוד כלל עם ידיעותינו.

אבל הראשונים לא היו כן. הם עלו למדרגה של ביטול הטמטום, וכל ידיעותיהם חדרו ממילא אל לבותם, ועל כן חיו את חייהם על רמה גדולה מאד של דבקות בקונם. ואם כן איך באו לידי חטא? משום שכלל הוא במלחמת היצר: כל הגדול מחברו – יצרו גדול הימנו, כי הרי בכל מדרגה צריך להיות בחירה, ואם אי אפשר ליצר להצליח בדרך ההטעאה אז מתגבר בדרך תוקף הרצון סתם, לעשות נגד מה שגלוי לשכלו, כי כח היצר גדול כל כך שאפשר לו להסיתו באופן זה, ובזה חזר משקל הבחירה למקומו. ואם אז קרה פעם שגבר היצר בדרך זו, אחר כך בסור

היצר, בידעם ערך חטאם שהיה גלוי לפנייהם ולא נכהה על ידי הטעאה, אז שבים בתשובה גמורה. והיינו 'נתגלה עונם – נתגלה קצם', כי בהיות עונם גלוי – תשובתם קרובה, וגם קצם קרוב וצפוי מראש. אבל האחרונים שלבם תמיד בסתירה עם השכל, יצרם מתרץ את הסתירה תמיד ומיישבה על ידי הטעאה, עד שאין ברור להם מה חטא ומה אינו חטא, מה מצוה ומה עבירה; והיינו שהחטא מכוסה והאדם רחוק מתשובה... (מתוך מכתב מאליהו ח"א עמ' 164).

ע"ע משך חכמה (בסוף הפטרת דברים) 'נתגלה עונם' – שלא היה עונם אלא בגלוי אבל פנימיות לבבם מלא אהבת תורה ואהבת ישראל, אבל במקדש שני היה לבבם שינאת חנם. ובוה פירש דרשת הירושלמי שבמקדש ראשון היו חטאיהם 'כשני' שהוא חוט לבן הצבוע אדום, ואולם בשני – 'כתולע' שדם אדום בתוכו. עוד בענין 'לא נתגלה עונם' – ע' יערות דבש ח"א ז וח"ב ו; חכמה ומוסר ח"א טו וח"ב רמד; דעת חכמה ומוסר ח"ג ד.

ובענין מצבו הרוחני של העם בחורבן ראשון ושני – ע' בית הלוי פר' בא; בחדושי הנצי"ב כאן ובפתיחתו להעמק דבר; דעת חכמה ומוסר ח"ב סוס"י כג; לקט שיחות מוסר ח"ב עמ' רטז ואילך, רמט ואילך; מכתב מאליהו ח"ג עמ' 214 ואילך; דרשות בית ישי (מהדו"ק) ח"א טז הערה ח.

'ועדיין היו משתמשים בבת קול' –

זו לשון רבי צדוק הכהן זצ"ל מלובלין (דובר צדק עמ' 142):

'... הנה ענין קלא דהדרא הוא הנקרא 'בת קול' בלשון רז"ל, שאמרו במדרש (שמו"ר סוף פרשה כט) אדם יש לקולו בת קול. וע' בתוס' פ"ק דסנהדרין גבי משמתו נביאים אחרונים נסתלקה נבואה ועדיין משתמשים בבת קול – פרשו התוס' דבת-קול היינו קלא דהדרא מקול השי"ת ע"ש. ובפרק קמא דבבא-בתרא (יב.) איתא, ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לחכמים, ושם אחר-כך: דניתנה לשוטים ולתינוקות; –

והאמת הכל אחד, ורז"ל בירושלמי (פרק 'במה אשה') גילו לנו בסיפורים שסיפרו שם עם הבת-קול שהיא שמיעת קול בני אדם ממש, המדברים לעניניהם והם אין מתכוונים כלל לזה רק הוא השומע יודע מזה למה שהוא צריך. וזה שלמדוהו שם מקרא ד'ואזניך תשמענה דבר מאחרין', וכן למדו בבלי...

פירוש: בסוד אחריים, דאין הזיווג והשפעות השי"ת אלינו פנים בפנים שנכיר ונדע איך השי"ת הנותן ואנו מקבלים מיד ליד שזהו הנבואה במאמר כה אמר ד' שהיה מכיר בפירוש השי"ת מדבר עמו, אבל משחרב בית המקדש נסתלק ההכרה דפנים בפנים הזו לשמוע הדבור מלפניו רק מאחריו שהוא כ'לאחר ידו', וכמו שאמרנו לעיל דאחריים רצה לומר מעללים שאין האדם מתכוין להם והיינו כי השי"ת משמיע אליו קולו מרצונו דרך בני אדם אלו שהם מתכוונים מעצמם ומכוונתם לדבר זה לענין אחר, ואינו נמשך מכוונת השי"ת בפירוש ובהיכר ברור לכל רק כטעם מאחריו.

ובו היו משתמשים אז – פירוש, שעל כל דבר היו רואים או שומעים קול או פעולת אדם אחד שלא נתכוין להם כלל, וממנו היו יודעים לענינם ולצרכם, וכך היה השי"ת מוזמין להם על כל דבר שהיו צריכים, וזהו ההשתמשות בבת קול כמו הנביאים על כל דבר שהיו צריכים, היו שומעים הקול ממש השי"ת מדבר עמם לנוכח כך וכך פנים בפנים, ומשמתו נביאים היה מדבר עמהם מאחריו והיינו קלא דהדרא; כידוע בחכמת הטבע שבמקום אשר יפסוק הקול ויפגיש באיזה דבר קשה, הקול מכה בו וחוזר ומשמיע קול הברה כאותו קול, וחכמי הטבע בנו מגדלים

שהיו מחזירים הקולות זה לזה כמה פעמים, שהקול החוזר יחזור ויעשה קול החוזר, ככתוב בספריהם – כי קול החוזר נשמע כאילו הוא קול בפני עצמו שמשמיע אותו דבר, ובאמת אינו אלא האחוריים דקול הראשון אך אינו ניכר אלא לקול בפני עצמו...'.
והוסיף לבאר שם שענין ה'בת קול' הוא מקביל – במהות הענין, וכן בתקופה – להתפתחות התורה שבעל פה בתלמוד בבלי, שמצד אחד כינוהו (בסנהדרין כד. ועוד) 'חושך' – מפני שהוא נראה כחכמה אנושית מבני אדם, אבל לאמיתו של דבר התלמוד כולו הוא דבר ה' בהעלם, והוא כאותו 'קול חוזר' מהארץ, לאותו קול נסתר שנכנס ללבות חכמי ישראל.
ולכן ה'בת קול' הראשון, מצאנו אצל שמעון הצדיק (בסוטה לג), שהוא ראש חכמי המשנה ומשיירי כנסת הגדולה. עד כאן מדברי הכהן ז"ל.
עוד בבאור 'בת קול' ע': מורה הנבוכים ח"ב מב; רבנו בחיי דברים לגה; תוס' יום טוב יבמות טזג; אמת ליעקב סוטה לג.

*

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם היתה כאלמנה – ראשי תבות איבה רעה, שלא נחרב בית שני אלא בגלל איבה רעה (ובאיכה רבתי דורש רוב המגילה על בית שני). ולכך נמסרו ביד טיטוס שיצא מעשו שנאמר בו וישטם עשו את יעקב... ויאמר עשו בלבו... (עפ"י הרוקח דברים ו.ה).
עשו מתואר בפסוק זה בשנאת הלב שאינה ניכרת בחוץ, והיא שנאה מגונה יותר שהוזהרנו עליה ביחוד. וכן נרמז הדבר בפסוק 'כל שנאי עלי יחשבו רעה לי' – ראשי תבות: 'שעיר' הוא עשו והוא הופעה יחידה במקרא של ר"ת 'שעיר'. וכמו שאמרו כאן על חטאם בבית שני שלא נתגלה עונם ופרש"י שעברו בסתר – הרי ששנאתם היתה בלבם פנימה (עפ"י 'פלאות מתורתך' עמ' שלח).

דף י

'אף על גב דפית אלקים לפית' – שהבית השני שבנאו כורש מלך פרס, היה יפה יותר מהראשון, וגם עמד יותר זמן (רבנו אליקים).

'אמר ריב"ל אמר רבי: עתידה רומי שתפול ביד פרס...' –
'... ודע כי עתה פרס נשתנו בדתם אחר שיצאה דת הישמעלים והם אינם עובדים עבודה זרה כאשר היו בתחילתם אלא נעשו בכלל דת הישמעלים. ואפשר כי גם ענינים אלו נשתנו כאשר נשתנו כמה ענינים של חבלי משיח מחמת אורך הגלות. וברוך היודע.
וכן נמי מה שאמרו כאן אין בן דוד בא עד שתתפשט מלכות ארם תשעה חדשים בכל העולם כולו – לא נוכל לדעת אם ענין זה נשתנה באורך הזמן הרב אשר נתאחרת מלכות בית דוד שנים מרובות, כאשר נשתנו הדברים האמורים בחבלי משיח בודאי, או אם עדיין יש קיום לדברים אלו האמורים כאן. וברוך היודע. ומעיקרא ענין זה עצמו של התפשטות מלכות ארם לא נודע לנו ביאורו באמיתות, כי יש לפרשו באופנים שונים, וברוך היודע' (בן יהודע).
וכבר כתב הרמב"ם ז"ל (מלכים יב, ב) 'וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו...!'